

Ö R Ö K S É G

BÍRÓ ZOLTÁN

Találkozás a gondolattal

Minden gondolkodásra hajlamos embernek vannak kivételes találkozásai előtte járó gondolkodókkal, és e találkozások során választódnak ki az életre szóló szellemi kapcsolatok. E nagyobb, életre szóló találkozások létrejöttében szerepük lehet a véletleneknek is, különféle életrajzi tényeknek, tájaknak, városoknak, iskoláknak. Grezsa Ferenc esetében sem lehetett mindegy a Németh László életművével való találkozó létrejöttében a hódmezővásárhelyi tanárkodás. Ez az életrajzi tény azonban igen-igen vérszegény magyarázat lenne arra a kérdésre, hogy mi vitte az irodalomtörténészt Németh László közelébe, s még inkább: hogy mi kötötte hozzá ilyen szorosan egy egész életmű erejéig. Felhozhatnánk egyszerű és gyakorlatias szakmai okokat is, ilyet például, hogy Németh László életműve csaknem teljesen szűz terület volt az irodalomtörténész számára, s így igen jó kutatási terület annak, akiben volt ambíció és persze volt bátorság is ennek a csaknem tiltott területnek nekivágni. Emlékezzünk csak: Vekerdi Lászlónak Németh László-könyve megjelenése után még az akadémia matematikai kutatóintézetéből is távoznia kellett. S bár talán ő egyedül lehetett volna ebben az országban egy komoly magyar művelődéstörténeti intézmény és iskola megalapozója, ehelyett nemkívánatos személy lett a magyar szellemi életben, vagy ahogy önmagával szemben igazságtalanul, a rendszerrel szemben ironikusan megállapította saját maga: lehetett belőle „viszonylag tisztességes bértollnok”.

Vélhetnénk tehát némi joggal azt is, hogy Grezsát a megbélyegzett és veszélyesnek nyilvánított Németh Lászlóhoz elsősorban az „ellenállás” igénye, a „csakazértis”-morál, a dac, vagy a szellemi kalandvágy vitte. A morális megfontolás és a dac késztetésében lehet valami, a kalandvágy azonban – amennyire én Grezsa Ferencet ismerhettem – a legkevésbé sem volt neki jellemző tulajdonsága.

Mégis, mi lehetett hát az, ami az irodalomtörténészt csaknem teljes egészében egyetlen íróhoz, egyetlen életműhöz kötötte? A XX. századból például Király Istvánt Adyhoz, Czine Mihályt Móriczhoz, másokat Babitshoz, Grezsa Ferencet Németh Lászlóhoz? Az irodalomtörténész valószínűleg semmiben sem különbözik első fokon az „egyszerű” olvasótól. Tehát az irodalmi mű vonzása elsősorban abban áll, hogy saját érzéseinek, gondolatainak, tapasztalatainak magasabb rendű kifejeződését fedezi fel benne, a találkozások így születnek. Az irodalomtörténész ezt az alaphelyzetet alakítja át hivatássá és szakmává úgy, hogy egyik típusa a *szakmára*, másik a *hivatásra* helyezi a hangsúlyt. A szakmaiság alapjáról elvben mindenféle mű és életmű egyaránt megközelíthető valamely értékhierarchián belül, viszonylagos objektivitással, függetlenül annak világnézeti, gondolati, erkölcsi tartalmától. Ez az irodalmi irodalomtörténész típusa, aki az esztétikumra, a megvalósulás mikéntjére és minőségére figyel, s a mester-

ség minél teljesebb eszközrendszerével az irodalmi anyagot, a „szöveget” vizsgálja, s közben mintegy eltávolítja magától a mű gondolatiságát, illetve hideg, elfogulatlan szemmel igyekszik nézni rá.

Az irodalomtörténészek másik típusa a szakmai és az olvasmányélményt valóban hivatássá avatja azzal, hogy kiindulási alapja *nem az irodalmi anyag*, hanem *az életanyag*, ezért az irodalomban a létkérdések felmerülését és az ezekre adott vagy keresett *választ* tekinti fontosnak, irodalmi értékrendjének kialakításában is ez vezérli egy bizonyos esztétikai minőségszint felett. Ez a típus a maga hivatástudatában azonos az írói hivatástudattal, inkább csak eszközeit és lehetőségeit tekinti többé-kevésbé különbözőnek az író eszközeitől és lehetőségeitől, semmint szellemi-erkölcsi kötelezettségeit. Ő maga is szerepet keres, akárcsak az író, s mint az író, őt magát is alakítja a szerep. Munkássága során főszerepben természetesen az író marad, az irodalomtörténész azonban itt társszereplővé válik, legyen megannyira szerény és visszahúzódo is alkata és szándéka szerint. Ezt a társszereplőséget már csak azért sem kerülheti el, mert nem kórboncnokként nyúl szikéjével egy történeti képződményhez, az írói műhöz, hanem az írói szikéhez társítja az irodalomtörténészt, hogy így együtt igyekezzenek feltárni az élet, a való világ, a környezet törvényeit. Az író személyes küzdelme így az irodalomtörténész személyes küzdelme lesz, vagy éppen fordítva: az erkölcsi elkötelezettséggel élő, cselekvésre, küzdelemre készülődő ember hívja társául az irodalmi művet, s az író, hogy a maga igazságharcába ezt a sajátjánál érettebb, magasabb rendű erőt is bevonhassa. Így a szakmai feladat nemzeti-társadalmi feladatvállalással kapcsolódik össze, s ennek az összekapcsolódásnak a történetében a társadalmi igazságérzet és a nemzeti sorskérdések adhatnak irodalmon túli értelmet a szakmai munkásságnak is.

Mondanom sem kell, hogy Grezsa Ferencet az irodalomtörténésznek ehhez az utóbbi típusához sorolom. Meggyőződésem, hogy Németh László életművéhez őt nem a véletlenek sora, nem a vásárhelyi illetősége stb. vitte, hanem a benne megérlelődő *aggodalom és igény közösségi természete* talált rá Németh László műveiben arra az észjárásra és arra a magyar minőségszempontokra, amelyben magasabb szinten tárgyasulhatott a még formátlan, szerepet nem öltött szándék. Magának Németh Lászlónak a szavaival jellemezhető talán legszemléletesebben ez a folyamat: „...a szervezetnek életműködései vannak, a léleknek értékműködései.” Ez az értékműködés visz el bennünket a választáshoz, ez hoz össze embereket, s ez választ el. Ez szervez szellemi és néha politikai erőket. Ez készíti a tanár-irodalomtörténészt, hogy mint egy hatalmas battyut, hátára vegye a Németh László-életművet, és átgyalogoljon vele azon a lópvilágon, amit közéletnek nevezünk.

Európának ezen a táján szinte törvény, hogy minden harcot legalább kétszer kell megvívni, minden munkát legalább kétszer kell elvégezni ahhoz, hogy az egyszer már létrehozott érték-tömegből valami megmaradjon, és a köztudatban életre keljen. Az irodalomtörténész inémt emlegetett társszereplői státusza részben ebből az értékmentő-értékterjesztő feladatból áll. Itt sosem elég az életmű maga, mindig kell még egy vagy több másik életmű, amely az előzőt nemcsak elemzi, de meg is vívja a maga külön harcát érte. Az irodalom itt már hosszú idő óta nemzeti létkérdéssé vált, így szükségképpen került élethalálharcok középebe.

Németh László életműve pedig tele van olyan felismerésekkel, olyan gondolatokkal, tervekkel és kritikával, amelyek valamilyen hatalmi érdeket sértettek, mindezekelött azzal, hogy kimondta őket. Amikor felteszi a kérdést: hogyan történhetett

meg, hogy a magyarság, ez a középkorban erőteljes nép, fokozatosan kisebbségbe szorult a saját hazájában, hogyan süllyedt „bennszülötté” a tulajdon országában, akkor kívül és belül minden szervezett erő, amely a bennszülött bennszülötti helyzetéből nyeri a maga profitját, felkapja a fejét és anatómiát kiált. Amikor a minőségiszocializmus ideáját vázolja, akkor lemosolyogják és gyermekes utópistának nevezik, hiszen az egyik oldalon a létező szocializmus, a másik oldalon a létező kapitalizmus igazi emberi alternatívát nem nyújtó berendezkedését sérti. Amikor a „harmadik oldal” jelentésének magyarázatát adja a szárszói beszéde kapcsán, s felteszi a kérdést: Új-Guinea miért ne lehetne a pápuaké? – akkor nincs az a térségünkben érdekelt hatalom, amely ezt az inget magára ne venné. És amikor felteszi, hogy a Törzsfő Magyarországgal és az Osvát Magyarországgal szemben esetleg létrejöhetne az ő babáskodásával a harmadik Magyarország, akkor az uralkodó hatalmi-politikai irányzatok jobbról és balról együttesen tekintik első számú közellenségnek magát a gondolatot, még mielőtt az valóságos szervezőerővé nőhetne.

Azt hiszem, érthető hát, hogy az irodalomtörténész, akit az irodalmi műben is elsősorban annak gondolati szövedéke érdekel, s túl az irodalmon a történelem, a társadalom, a nemzet alapvető kérdései foglalkoztatnak, a XX. században meg sem kerülheti Németh Lászlót, s ha a maga pályáját ehhez az életműhöz köti, akkor azt mindegyiknél is inkább a gondolat vonzásának tekinthetjük.

E vonzás azonban nemcsak intellektuális természetű, hanem nagymértékben morális és politikai természetű is. A nemzedék, melynek Grezsa Ferenc is tagja volt, nagy többségében „elkötelezett” nemzedék volt, s tudatában is volt valamilyen irányú elkötelezettségének. E nemzedék tekintélyes része elsősorban társadalmi rendszerben gondolkodott, és esetleg másodsorban nemzetben, magyarságban. A kommunisztikus ideológiák alapján sokan a szocializmus rendszerében – még ha kritikával is –, a liberális polgári ideológiák jegyében pedig a liberális kapitalizmus rendszerében, nyugati minták alapján. Volt azonban ennek a nemzedéknek egy jelentős tábora, amely elsősorban gondolkodott nemzetben, magyarságban, emberségben, és csak másodsorban rendszerben, még ha volt is határozott vonzódása egyik vagy másik – esetleg egy harmadik – rendszerhez. E tábor az előtte járó ún. népi írói mozgalomtól részben a plebejus demokrata érzületet, s ilyen értelemben egyfajta baloldaliságot tanult, de még inkább a népben-nemzetben, országban való gondolkodás elsődlegességének parancsát értette meg. Grezsa Ferencet akár egyetlen Németh László-i mondat is odaköthette magához egy egész életre. Például ez: „Egy rendszer önmagában nem válhat meg egy népet, minden attól függ: kik, milyen módon, milyen ösztönökkel alkalmazzák.” Ha ebből a mondatból az „ösztönökkel” szóra komolyabban odafigyelünk, akkor világosabbá válhat számunkra a Németh László-i gondolatok vonzerejének a mibenléte. Hiszen egy-egy ilyen szó vagy mondat az életműből Grezsáék számára éppen a saját történelmi helyük és közéleti szerepük értelmezhetőségét tette lehetővé, vagy legalábbis könnyebbé. Hiszen a rendszerrel az ország népe kénytelen-kelletlen megkötötte a maga alkuját, s így természetesen megkötötte az értelmiség is, megkötötte a szóban forgó nemzedék is. Személyek és csoportok között a különbség abban állt, hogy *érvényesülés* és *szolgálat* kérdésében milyen moralitással alakították ki az arányokat, s hogy miként fogták meg a szolgálatot. A rendszert szolgálták-e, vagy jó ösztönrel, csupán az alkalmazkodás mindenkori nélkülözhetetlen mértékéig vállalva az alkut, egy annál távolatosabb, történelmileg nagyobb és magasabb rendű ügyet: a túlélés szellemi fel-

tételeinek közösségi szolgálatát. Akin ennek a jó „ösztönnek” a tisztaságszaga érződött, az volt a rendszer legkellemetlenebb, s legnehezebben kezelhető „ellenzéke”, mert munkássága és szerepe mindig túlmutatott önnön érdekkörén, de magán a rendszeren is. Ebből adódott azután, hogy a rendszerváltó kurzusnak is épp ez a faja vált szinte pillanatok alatt megintcsak a legkellemetlenebb „belső” ellenzékévé, s igyekezett is – amilyen gyorsan csak lehet – lerázni magáról, vagy minél távolabb kerülni tőle.

Greza Ferenc tudta ezt. Utolsó beszélgetésünk a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanári szobájában erről szólt. Őt ennek tudata sem rendítette meg, de a keserűség azért belemarta magát az idegeibe. Így ment el.